

konden er enkele honderden zijn) kregen geen pakketten, soms wèl enkele uit die pakketten afkomstige gaven.

★

Het moge dan waar zijn dat in Vught van april-mei '43 af geen honger meer werd geleden, het bestaan der gevangenen was en bleef moeilijk. Afgezien nog van de angst voor hetgeen in de toekomst kon gebeuren (zouden, als de Geallieerde legers naderden, alle gevangenen naar Duitsland getransporteerd of zelfs afgemaakt worden?), waren de gevangenen onderworpen aan een regime dat, zo al niet door zware dan toch door lange werkdagen gekenmerkt werd.

Men werd om kwart voor vijf (in de wintermaanden een half uur later) gewekt. Had men zich gewassen en aangekleed en waren de bedden opge maakt (de *Bettenbau* werd minder rigoureuus gecontroleerd dan in de concentratiekampen in Duitsland), dan kreeg men een beker 'koffie' en dat was veelal het enige wat men tot na het werk te drinken kreeg (tegen het drinken van water uit de waterleiding werd gewaarschuwd). Te eten kreeg men 's morgens niets, maar veel gevangenen hadden dan nog wat brood van de vorige avond of iets eetbaars uit hun pakketten bewaard. Om zes uur werd men uit de barak gejaagd. Men stond dan een uur lang buiten, veelal in de kou – regende het, dan werd men kletsnat. Om zeven uur vond het ochtend-appèl plaats; waren alle bevelen precies tegelijk uitgevoerd (het gebeurde wel dat ze, als dat niet gelukt was, tien of meer keren achter elkaar gegeven werden), dan klonk het '*Arbeitskommandos formieren!*' en de gevangenen op de *Appellplatz* liepen kris-kras door elkaar, elk naar de plaats waar het *Kommando* opgesteld werd, waartoe hij behoorde. Elk *Kommando* marcheerde vervolgens naar de plaats waar gewerkt moest worden, hetzij binnen, hetzij buiten het eigenlijke kamp. Tegen half acht begon men te werken. Dat werk duurde tot twaalf uur. Dan werden de rijen weer geformeerd en marcheerde men naar de woon- en slaapbarak terug. Daar had men een half uur tijd om te eten (warm eten) en het etenschaaltje af te wassen – om één uur stond men weer op de *Appellplatz* opgesteld. In de regel begon men dan om half twee weer te werken en tenzij de duisternis eerder inviel, werkte men door tot half zeven. Het avond-appèl was om zeven uur. De duur daarvan varieerde: 'normaal' van een kwartier tot een uur. In de woon- en slaapbarak teruggekeerd trachtte men zich dan te reinigen ('om daarna', aldus Engels, 'te constateren dat het niet heeft geholpen, omdat je mest, machine-olie